

In Christus iedereen gelijk?

Nederlandse zendelingen over de Papoea's van Noord-Nieuw-Guinea

'Strand- en bergpapoea's', *Utrechtsche Zendingvereeniging*, foto uit collectie Utrechts Archief.

Bachelorwerkstuk van: Madeleine van Heerd

Studentnummer: s4618556

Docent: Prof. Dr. G.A. Mak

BA Geschiedenis

Inleverdatum: 15 augustus 2018

Inhoud

Inleiding	3
Aanleiding onderzoek	3
Historische context: bemoeienis van buiten met Nieuw-Guinea	3
Historiografisch kader	5
Eigen onderzoek: vraag, bron en methode	11
Achtergrond bron: de UZV en de BUZV	12
Bronselectie: negen jaargangen	14
Tijdschriftonderzoek	14
Methode: binaire opposities en deconstructie	16
Hoofdstuk 1: Beschrijvingen in opposities: hoe impliciet verschil wordt gemaakt	18
Hoofdstuk 2: Betoog en bedoelingen: wat werd beoogd met de beschrijvingen	27
Conclusie	35
Literatuur	37
Websites	39
Primaire bronnen	39

Inleiding

Aanleiding onderzoek

Van september 2017 tot januari 2018 heb ik het Themacollege ‘Save the children? Beschavingsstrategieën in Papoea Nieuw-Guinea, 1850-1940’ gevolgd. In dit onderzoeksvak draaide het om het perspectief van de Papoea’s. De enige bronnen die over hen overgeleverd zijn, zijn echter geen bronnen van hun eigen hand, maar geschreven door zendelingen. Door middel van het bestuderen van het zendingstijdschrift *Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereniging* (BUZV) poogden we het actorschap van de Papoea’s voor het voetlicht te brengen. Hoewel dat destijds niet onze focus was – het ging immers om wat de Papoea’s deden – viel mij toch op hoeveel opmerkingen de zendelingen in dit tijdschrift maakten die voor mij racistisch aandeden. Als christen – en dus als geloofsgenoot van de zendelingen – schokte mij dat. Daarin lag voor mij dan ook de drijfveer om mijn bachelorwerkstuk over de beschrijvingen van Papoea’s door zendelingen te schrijven. Ik wilde graag de voor mij vreemde opmerkingen systematisch onderzoeken.

Historische context: bemoeienis van buiten met Nieuw-Guinea

Rond 1500 ‘ontdekten’ de Portugezen het eiland Nieuw-Guinea. Zij verdwenen er echter weer snel, omdat ze er niets nuttigs in zagen. Aan het begin van de zeventiende eeuw werd de VOC actief in het gebied. Ook Nederland was niet echt geïnteresseerd in Nieuw-Guinea wat blijkt uit het feit dat het omstreeks 1660 de soevereiniteit van de Sultan van Tidore over het gebied erkende. Het Nederlandse Gouvernement, dat inmiddels wel het gezag over de archipel had verworven, bestempelde het gebied van de sultan als ‘zelfbesturend’. Zo’n honderd jaar later, in 1773, legde de Engelse Oost Indische Compagnie een claim op het oostelijke deel van Nieuw-Guinea en in 1824 kwamen Engeland en Nederland tot een splitsing van het gebied. Nieuw-Guinea bestond vanaf toen uit een oostelijk (Engels) en een westelijk (Nederlands) deel.¹

Hoewel Nederland het gebied onder zijn gezag had, bestond er geen actieve bemoeienis met Nieuw-Guinea. Tot het einde van de negentiende eeuw beschouwde de regering van Nederlands-Indië Nieuw-Guinea uitsluitend als een natuurlijke barrière tegen indringers van buiten. De eerste Europeanen die zich blijvend in Nieuw-Guinea vestigden, waren dan ook geen bestuurders maar zendelingen.² De zending in Nieuw-Guinea werd

---

¹ A. Jansen-Weber, L.F. Jens, P.A. Jens en W. Jens, *Zaaien in zoo barren grond: uit het dagboek van Willem Leendert Jens, zendeling op Nieuw-Guinea, 1876-1899* (Wassenaar 1997) 11.

² D. Vlasblom, *Papoea: een geschiedenis* (Amsterdam 2004) 65.

geïnstigeerd door de twee ‘peetvaders’ Gößner en Heldring. Deze twee theologen uit respectievelijk Duitsland en Nederland hadden beide zo hun opvattingen over de zending en ontmoetten elkaar in 1850 in Duitsland. Vanuit dat contact kwam de uitzending van de eerste twee Duitse zendelingen, Ottow en Geißler, naar Nieuw-Guinea voort.³ De twee zendelingen verbleven eerst twee jaar op Java, waar zij Maleis leerden, en vertrokken in mei 1854 naar Ternate. Vanuit daar vertrokken zij een jaar later naar het eilandje Mansinam. De Papoea’s van Mansinam en Doreh bekeken de twee vreemdelingen met wantrouwen. Onder deze twee Duitse zendelingen is weinig succes geboekt. De bevolking dulde de zendelingen en had respect voor hun volharding, maar was niet zo geïnteresseerd in hun boodschap.⁴

Na Ottows dood in 1862 verving de Nederlandse J.L. van Hasselt hem. Hij werd uitgezonden door de Utrechtsche Zendingsvereniging (UZV). Toen Geißler in 1870 in Duitsland overleed, nam van Hasselt de leiding over. Hij kreeg in de loop der jaren hulp van andere UZV’ers en het zendingsgebied werd in de veertig jaar dat Van Hasselt actief was voorzichtig uitgebreid van Mansinam naar andere gemeenschappen aan de westkust van de Geelvinkbaai. Er werden schooltjes geopend, tot 1900 lieten ongeveer 250 Papoea’s zich dopen en in 1896 kwamen de eerste twee Papoea-onderwijzers van het seminarie in Depok (West-Java): Petrus Kafiar en Timotheus Awendu.⁵

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam er steeds meer druk van het zendingspubliek in Nederland en van de buitenwacht om Westelijk Nieuw-Guinea onder Nederlands bestuur te brengen. De regering in Batavia had voorlopig zijn handen vol aan de oorlog in Atjeh en volstond met het intensiveren van het scheepvaartverkeer. De in 1887 opgerichte Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) kreeg in 1891 opdracht om voortaan regelmatig lading te zoeken langs de kust van Nieuw-Guinea. Daardoor werd het isolement van Nieuw-Guinea gebroken en kwam de kustbevolking in contact met de geldeconomie wat leidde tot een steeds intensievere handel. Voor de zendelingen was dat geen gunstige ontwikkeling, omdat zij vanaf toen niet meer de enige vreemde invloed waren. Ook gingen de Papoea’s steeds meer ‘zwerven’ om handelswaar te bemachtigen.⁶

Al snel vroegen de zendelingen in de Geelvinkbaai om rechtstreeks bestuur van Nieuw-Guinea. In 1897 besloot de Nederlands-Indische regering Nieuw-Guinea geleidelijk onder bestuur te brengen. De komst van bestuursambtenaren droeg – hoewel indirect – ook bij

---

³ Jansen-Weber, *Zaaien in zoo barren grond*, 14.

⁴ Vlasblom, *Papoea*, 65-68.

⁵ Vlasblom, *Papoea*, 68-69, 82.

⁶ Vlasblom, *Papoea*, 72.

aan een doorbraak in het zendingswerk. Dat zendingswerk had zich heel geleidelijk uitgebreid van de uitvalsbasis op Mansinam naar andere eilandjes aan de westkust van de Geelvinkbaai. Na vijftig jaar zendingsarbeid waren er vijf zendingsposten: Mansinam, Kwawi, Andai, Windesi en Roon. In 1905 waren er 260 christenen en hadden er in de vijftig jaar daarvoor 23 zendelingen met hun vrouwen gewerkt. Aan het thuisfront gold Nieuw-Guinea niet langer als een veelbelovend zendingsveld.⁷ In 1906 veranderde dat echter doordat de zendelingen met behulp van vaccinatie succesvol een pokkenepidemie bestreden. Ook de verschijning van de KPM-boten, de steun van de regering bij het zendingsonderwijs en de komst van een assistent-resident in Manokwari hebben hieraan bijgedragen. De bevolking begon uit zichzelf om goeroes te vragen en wilde gedoopt worden.

Historiografisch kader

Vanuit verschillende perspectieven is in de afgelopen decennia onderzoek gedaan naar de (geschiedenis van) zending en missie, racisme en de relatie daartussen. Daarbij is aandacht besteed aan wetenschappelijke opvattingen over ras, christelijke ideeën over menselijk verschil en de wisselwerking en verhouding daartussen. Ook is nagedacht over de vraag of historici racisme als moreel oordeel kunnen hanteren.

Wetenschappelijk racisme

Bronwen Douglas is op zoek gegaan naar de oorsprong van de moderne biologische conceptie van de term ras. Zij heeft daarvoor het gebruik van de term ‘ras’ door anatomisten, geografen, natuurhistorici en antropologen in de periode 1750-1880 onderzocht.⁸ Douglas laat zien dat in deze periode een verschuiving plaatsvond in het denken. Van het monogenetische denken met het geloof in één oorsprong van de mens met uiterlijk variatie ontstond er een raciale wetenschap waarbij verschil tussen mensen als aangeboren, erfelijk en permanent werd beschouwd. Er ontstond een discussie tussen aanhangers van monogenese en aanhangers van polygenese waarin het ging om menselijke eenheid tegenover diversiteit. Die discussie vond een oplossing in de evolutietheorie.⁹

In de achttiende eeuw werden mensen op basis van fysieke kenmerken onderverdeeld in taxonomieën. De opvatting dat alle mensen van één gemeenschappelijke oorsprong afkomstig waren, kwam dus onder druk te staan. Douglas schrijft dat toe aan de afkeer van

---

⁷ Vlasblom, *Papoea*, 72-73, 81.

⁸ B. Douglas, ‘Climate to Crania: science and the racialization of human difference’ in: Bronwen Douglas en Chris Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 33-96, aldaar 33.

⁹ Douglas, ‘Climate to Crania’, 44.

niet-witte en niet-christelijke mensen die ontstond. Het idee dat fysieke uiterlijke verschillen en verschillen in beschaving toe te schrijven zijn aan verschillen in klimaat, geschiedenis en leefwijze bleef daarentegen wel overeind staan. Lichamelijk verschil en verschil in beschaving werden daardoor niet als erfelijk gezien en redding en vooruitgang waren dus universeel mogelijk in dit denkschema.¹⁰ Douglas schetst hoe langzamerhand ras een erfelijke, natuurlijke categorie werd. Zij plaatst die ontwikkeling in de historische context. Er was namelijk een legitimatie nodig voor de strijd met niet-Europese bevolkingen en voor de slavernij.¹¹ Wijdverbreide vooroordelen over aangeboren raciale karakters en koloniale angsten en wensen doorkruisten elkaar dan ook.¹²

Zending en racisme

Er zijn verschillende studies gedaan naar zending en missie waarbij aandacht is voor racisme. Een voorbeeld daarvan is de Noorse onderzoeker Odd Bakke die een casestudie heeft ondernomen naar de Noorse zendeling Mykleburst en zijn beschrijvingen van de Afrikanen onder wie hij zending bedreef. In de historiografie over de Noorse zendelingen is het heersende beeld dat er zich onder hen geen spoor van racisme bevond. Dat beeld wil Bakke nuanceren.¹³ Hij laat dan ook zien dat dat Mykleburst – ondanks zijn bedoelingen een genuanceerd en positief beeld van de Afrikanen te geven – toch de stereotypen overneemt die in het contemporaine koloniale discours gangbaar waren.¹⁴

Bakke stelt in zijn studie ook rechtstreeks de vraag of Mykleburst racistisch genoemd kan worden. De auteur toetst Myklebursts beschrijvingen aan een aantal hedendaagse definities van racisme. Volgens de traditionele definitie van racisme, waarin racisme als ideologie of theorie wordt gezien waarbij karaktertrekken en capaciteiten biologisch bepaald worden, is Mykleburst geen racist, want hij probeerde de verschillen te verklaren door middel van cultuur. Bakke haalt echter ook een bredere benadering van racisme aan die ervan uit gaat dat alle representaties, discoursen, handelingen of processen die een hiërarchische machtsstructuur vestigen of laten bestaan racistisch zijn, ongeacht de intenties. Volgens deze bredere benadering kan Mykleburst wel als racistisch aangemerkt worden, omdat hij bestaande stereotyperingen in stand hield die gebruikt zijn om de Europese dominantie te

---

¹⁰ Douglas, 'Climate to Crania', 35.

¹¹ Douglas, 'Climate to Crania', 43-44.

¹² B. Douglas, '“Novis Orbis Australis”: Oceania in the science of race, 1750-1850' in: Bronwen Douglas en Chris Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 99-155, aldaar 134-135.

¹³ O.M. Bakke, 'Implicit Racism among Norwegian Missionaries: A Case Study on the Description of Africans by Olav Guttorm Myklebust', *Mission Studies* 27:1 (2010) 39-55, aldaar 40-41.

¹⁴ Bakke, 'Implicit Racism', 44-47.

legitimeren. Bakke plaatst hierbij wel een kanttekening: hij zet vraagtekens bij de bruikbaarheid van deze brede definitie van racisme en is bang voor een risico op inflatie van het begrip als het zo breed gebruikt wordt.¹⁵

Een andere wetenschapper die het verband tussen de zending en racisme onderzoekt is Brian Stanley. In zijn studie stelt hij de vraag of de Britse zendingsbeweging in haar stichtingsideologie racistisch was. Stanley wijst daarbij op het contradictorische gebruik van raciale theorieën. Volgens hem worden verdedigers van ras gezien als de ‘bad guys’ en verdedigers van cultuur als de ‘good guys’. Dit ligt volgens de auteur echter genuanceerder. In beide categorieën zijn ‘good guys’ en ‘bad guys’ te vinden. Ook benoemt hij dat het Victoriaanse zendingsdenken niet zozeer racistisch was, maar geen rekening hield met cultureel verschil. In zijn conclusie stelt Stanley dat we onze ogen niet kunnen sluiten voor het feit dat twijfelachtige aannames over raciaal essentialisme en differentiatie het fundament vormden voor aspecten van de vroege 20^e-eeuwse zendingstheorie waarvoor huidige christenen nog steeds sympathie hebben.¹⁶

Missionaire jeugdliteratuur en racisme

Naast de hierboven genoemde onderzoeken naar individuele zendelingen en zendingsbewegingen en hun verhouding tot racisme zijn er ook onderzoekers die zich richten op missionaire jeugdliteratuur. Voorbeelden daarvan zijn Christine Weir en Hugh Morrison. Weir heeft onderzocht hoe de bevolking en samenlevingen van de Stille Oceaan werden verbeeld op zondagsscholen en in missionaire jeugdliteratuur in Australië en Nieuw-Zeeland in de eerste helft van de twintigste eeuw. In haar studie heeft Weir ook aandacht voor de verhouding tussen het opkomende wetenschappelijke racisme en het christelijke idee dat iedereen geestelijk verlost kon worden.¹⁷ Er bestond spanning tussen dat idee van christelijke gelijkheid en de wetenschappelijke ideeën over het bestaan van een raciale hiërarchie. Volgens die laatste opvatting was beschaving voor de lokale bevolking maar tot een bepaald niveau mogelijk.¹⁸

Hugh Morrison kiest voor vergelijkbare aanpak als hij de invloed van missionaire jeugdliteratuur op de religieuze vorming en het wereldbeeld van protestants-christelijke

---

¹⁵ Bakke, ‘Implicit Racism’, 49-52.

¹⁶ B. Stanley, ‘From ‘the poor heathen’ to ‘the glory and honour of all nations’: Vocabularies of Race and Custom in Protestant Missions, 1844-1928’, *International Bulletin of Missionary Research* 34:1 (2010) 3-10, aldaar 3, 9.

¹⁷ C. Weir, ‘Deeply Interested in These Children Whom You Have Not Seen’, *The Journal of Pacific History* 48:1 (2013) 43-62, aldaar 59.

¹⁸ Weir, ‘Deeply Interested’, 59-60.

kinderen in Nieuw-Zeeland aan het einde van de negentiende eeuw bestudeert.¹⁹ Als centrale bron voor zijn onderzoek heeft hij het Presbyteriaanse zendingstijdschrift de *New Zealand Missionary Record* gebruikt. Morrison heeft op dit tijdschrift zowel een kwantitatieve analyse toegepast, waarbij hij aandacht heeft voor de verschillende rubrieken, thema's en aandachtsgebieden, als een kwalitatieve analyse, waarbij hij de inhoud bestudeerd heeft.²⁰ Net als Weir benoemt Morrison de spanning die er bestond tussen het christelijke ideaal van eenheid en universaliteit en de onvermijdelijke hiërarchische en raciale verhoudingen en de koloniale samenlevingen.²¹

Doelen beschrijvingen

De beschrijvingen van de niet-Europese volken die missionarissen en zendelingen ontmoetten, hadden verschillende doelen. Morrison toont dat in het discours van de *New Zealand Missionary Record* werd benadrukt dat de mysterieuze, niet-Europese wereld het christendom nodig had. De Maori werden als oorlogszuchtig, ruraal en exotisch verbeeld om dit te onderstrepen.²² Er bestond een spanning tussen enerzijds het vermeende inferieure karakter van de niet-Europese bevolking en anderzijds de noodzaak hen niet al te negatief te beschrijven, anders zouden de pogingen tot beschaving en kerstening (bij voorbaat al) geen nut hebben. Een belangrijke paradox die hiermee samenhangt benoemt Brantlinger in *Taming Cannibals* waarin hij laat zien dat beschavingsmissie werd gebruikt als legitimering van koloniale aanwezigheid terwijl men tegelijkertijd geloofde dat niet-witte mensen nooit de ware beschaving zouden bereiken.²³ Een ander doel van de karikaturale beschrijvingen was het opwekken van medelijden of afkeer om fondsen te werven, zoals Stanley laat zien.²⁴

Racisme als moreel oordeel?

Wetenschappers zijn het niet eens over de vraag of racisme aanwijsbaar is in de bronnen van zendelingen en missionarissen. Bronwen Douglas betoogt dat racisme als waardeoordeel te kortzichtig en anachronistisch is als instrument om een verschil te maken tussen discoursen, ideologieën, vocabulaires en auteurs. Zij pleit ervoor historische actoren in contemporaine termen te begrijpen.²⁵ Colin Kidd lijkt bij dit standpunt aan te sluiten als hij opmerkt dat de

---

¹⁹ H. Morrison, 'The 'joy and heroism of doing good': The New Zealand Missionary Record and Late Nineteenth-Century Protestant Children's Missionary Support', *Journal of New Zealand Literature* 28:2 (2010) 158-182, aldaar 161.

²⁰ Morrison, 'The joy and heroism', 165-170.

²¹ Morrison, 'The joy and heroism', 175.

²² Morrison, 'The joy and heroism', 169.

²³ P. Brantlinger, *Taming Cannibals. Race and the Victorians* (New York 2011) 2.

²⁴ Stanley, 'From 'the poor heathen'', 3.

²⁵ Douglas, 'Climate to Crania', 72.

geschiedenis geen zaak is van het uitdelen van lof of schuld aan onze voorouders. Wij in het heden zijn niet intelligenter dan onze voorouders; we verschillen, omdat we leven in een andere set aan culturele verwachtingen. Volgens de auteur is het de rol van een historicus het intellectuele universum te begrijpen dat slavernij, segregatie en imperialisme rechtvaardigde. Kidd zet uiteen dat de concepten ras en racisme niet in vroegere samenlevingen als onproblematische analytische hulpmiddelen kunnen worden gebruikt.²⁶ Ook Brantlinger komt met een soortgelijke bewering. Hij stelt dat het bestuderen van ras niet tot doel heeft om met terugwerkende kracht schuld te projecteren op vroegere periodes of op de auteurs die denkbeelden tentoonspreidden die we nu als racistisch zouden beschouwen.²⁷

Andere auteurs stellen wel dat bepaalde auteurs racistisch kunnen worden genoemd. Zoals gezien gaat Bakke aan de hand van verschillende definities na of de zendeling Mykleburst racistisch was en ook Stanley stelt de vraag naar racisme expliciet in zijn studie over de Britse zendingsbeweging.

‘Soft racism’

Er zijn ook auteurs die niet expliciet tot het waardeoordeel racisme overgaan, maar de uitlatingen van zendelingen als ‘soft racism’ bestempelen. Zo laat Hugh Morrison zien dat de inhoud van de *New Zealand Missionary Record* enerzijds onmiskenbaar eurocentrisch, paternalistisch en racistisch was, maar anderzijds gezien kan worden als ‘zacht’ racisme: niet-biologisch van aard, waarbij bovendien ruimte was voor de lokale bevolking als voorbeeld voor Europese kinderen.²⁸ Ook Brian Stanley gaat in zijn artikel in op ‘soft racism’. Hij stelt dat voor het grootste deel van de 19^e eeuw geldt dat – als er al sprake was van racisme – het om ‘soft racism’ ging onder zendelingen. Het was namelijk niet gebaseerd op noties van permanente biologische ongelijkheid tussen rassen, maar op diepgewortelde overtuigingen over verschillen in beschaving.²⁹ Er wordt door deze auteurs dus een onderscheid gemaakt tussen vooroordelen op basis van biologisch verschil enerzijds en cultureel verschil of verschil in beschaving anderzijds. Deze tegenstelling tussen cultuur en biologie is een terugkerend fenomeen in de literatuur. Antropoloog Kerry Howe gaat verder in op dit onderscheid in zijn boek *Nature, Culture and History: the ‘knowing’ of Oceania* waarin hij

---

²⁶ C. Kidd, *The Forging of Races: Race and Scripture in the Protestant Atlantic World, 1600-2000* (Cambridge 2006) 1, 13.

²⁷ Brantlinger, *Taming Cannibals*, 6.

²⁸ Morrison, ‘The joy and heroism’, 174-175.

²⁹ Stanley, ‘From ‘the poor heathen’’, 4.

processen van ‘zien’ en ‘kennen’ beschouwt door de concepten natuur, cultuur en geschiedenis in hun relatie tot Oceanië te bespreken.³⁰

Ras als constructie

Een belangrijk uitgangspunt voor veel onderzoekers vormt de opvatting dat ras een constructie is. Een voorbeeld daarvan is Colinn Kidd die ras als een constructie beziet, omdat het geen basis in de natuur of wetenschap heeft. Ras is volgens Kidd in ‘the eye of the beholder’.³¹ Ook Brian Stanley hangt deze opvatting aan wanneer hij stelt dat raciale ideeën geen empirische grond in de biologie of genetica hebben. Hij zet daar culturele ideeën tegenover die volgens hem wel sociaalwetenschappelijk bewezen kunnen worden.³²

Zendingsgeschiedenissen: Nieuw-Guinea

Met mijn onderzoek naar Nederlandse zendelingen van de UZV in Nieuw-Guinea positioneer ik mijn studie in een bredere traditie aan zendingsgeschiedenissen. Zo heeft de socioloog en oud-zending Freek Kamma in opdracht van de Raad voor de Zending van de Nederlandse Hervormde Kerk in een lijvige studie reeds veel onderzoek verricht naar de UZV-zendingen. Kamma heeft op basis van zijn eigen ervaring en egodocumenten van de andere zendelingen het boek *Dit wonderlijke werk. Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) 1855-1972* geschreven. Opvallend in dit boek is dat Kamma recht probeert te doen aan zowel de ervaringen van de zendelingen als die van de Papoea’s. Volgens hem is een ‘critische herwaardering’ nodig waarbij situaties niet verklaard kunnen worden door alles ‘in het raam van zijn tijd’ te bezien.³³ Kamma pleit er hier dus niet voor om met anachronisme in de hand de shockerende opmerkingen in brieven en rapporten te vergoelijken. Uit zijn werk blijkt dat hij met distantie het zendingswerk probeert te beschouwen.

Een recenter werk over de zending in Nieuw-Guinea vormt het proefschrift *De wereld wordt omgekeerd. Culturele interactie tussen de vrijgemaakt-gereformeerde zendelingen en zendingswerkers en de Papoea’s van Boven Digoel (1956-1995)* van religiehistoricus Gerrit de Graaf. Waar Kamma zich op de hervormde zending in het noorden van Nieuw-Guinea in de periode 1855-1972 richt, focust De Graaf zich op de gereformeerd-vrijgemaakte zending in het zuiden van Nieuw-Guinea in een latere periode, namelijk van 1956-1995. Hij zet in zijn

---

³⁰ K.R. Howe, *Nature, Culture and History: the 'knowing' of Oceania*, (Honolulu 2000) 1.

³¹ Kidd, *The Forging of Races*, 3, 8, 9, 13, 18.

³² Stanley, ‘From ‘the poor heathen’’, 9.

³³ F.C. Kamma, *Dit wonderlijke werk. Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) 1855-1972 I* (Oegstgeest 1977) 1.

historische analyse het concept ‘culturele interactie’ centraal. Het gaat De Graaf om de vraag hoe de ontmoeting tussen de vrijgemaakt-gereformeerde zending en de Papoea’s van Boven Digoel verliep. Opvallend is De Graafs opvatting over de functie van zendingsgeschiedenissen. Hij beziet deze namelijk als een spiegel voor zendingswerkers en het thuisfront. Hoewel De Graaf vrijwel alleen maar gebruik maakt van door zendingen geschreven bronnen poogt hij de Papoea’s als subject in plaats van als object te behandelen. De Papoea’s hadden het vermogen eigen keuzes te maken, benadrukt hij.³⁴

De Graaf positioneert zichzelf tussen twee verschillende onderzoekstradities op het gebied van de geschiedenis van christianisering. Hij maakt onderscheid tussen de studies afkomstig uit de zendingsorganisaties en zendende kerken zelf en tussen studies van linguïstische en antropologische aard. Bij de eerste heerst een sterk missiologische inslag en een goed-foutparadigma. Bij de tweede traditie ligt de focus steeds meer op de omgang van Papoea’s met zaken als christendom en overheid. De Graafs historische studie besteedt enerzijds veel aandacht aan missiologische achtergronden, gebruikte methodiek van de zendingen en de Nederlandse visie op bekering en modernisering. Anderzijds heeft De Graaf ook veel aandacht voor de Papoease leefwereld en spitst het onderzoek zich toe op het verloop van de ontmoeting tussen zendingswerkers en Papoea’s. Zo neemt De Graaf een middenpositie in tussen de twee genoemde onderzoekstradities.³⁵

Eigen onderzoek: vraag, bron en methode

Onderzoeksvraag

In aansluiting op de wetenschappelijke literatuur over zending en racisme heb ik onderzoek gedaan naar de UZV-zendingen in Nieuw-Guinea. Naar de zending in Nieuw-Guinea is reeds onderzoek gedaan. Er bestaan zendingsgeschiedenissen zoals die van Kamma en De Graaf, maar ook studies met een wat meer vernieuwende inslag zoals die van Iris Büsschers en Geertje Mak. Deze twee laatste auteurs betrekken het genderspect in hun onderzoek naar de Nederlandse zending in Nieuw-Guinea.³⁶ Er is echter nog nooit onderzoek gedaan naar racisme onder de Nederlandse zendingen van de UZV in Nieuw-Guinea. Daar ligt dan ook het vernieuwende element van mijn onderzoek.

De zendingen kwamen met allerlei intenties naar deze kolonie. De belangrijkste

---

³⁴ G.R. de Graaf, *De wereld wordt omgekeerd. Culturele interactie tussen de vrijgemaakt-gereformeerde zendingen en zendingswerkers en de Papoea’s van Boven Digoel (1956-1995)* (Barneveld 2012) 20-23.

³⁵ De Graaf, *De wereld wordt omgekeerd*, 24-26.

³⁶ I. Büsschers, ‘Gendered Remembrance. Women in the Dutch Calvinist Mission and Its Historiography, c.1900-1942’, *Trajecta* 24:2 (2015) 285-308; G. Mak, *Huishouden in Nederlands Nieuw-Guinea. Geschiedenis van geslacht op geslacht* (Oratie, Universiteit van Amsterdam 2017).

daarvan was dat zij de lokale bevolking tot hun eigen geloof wilden bekeren en hen zo wilden ‘redden’. Daarachter gaan allerhande gevoelens van superioriteit schuil, die ik boven tafel heb willen krijgen met mijn onderzoek. Dergelijk onderzoek is belangrijk, omdat gevoelens van superioriteit – in de christelijke gemeenschap waar ik zelf deel van uitmaak en daarbuiten – nog steeds doorwerken.³⁷

In mijn onderzoek heb ik bestudeerd hoe de Nederlandse zendelingen de Nieuw-Guineese bevolking categoriseerden en op welke manier zij de door hun toegeschreven karaktereigenschappen gebruikten om hun aanwezigheid te legitimeren. Door de beschrijvingen van de zendelingen op systematische wijze te analyseren heb ik gepoogd te achterhalen hoe de tegenstellingen die de zendelingen in hun teksten gebruiken categorieën creëerden en zo betekenis gaven. Mijn onderzoeksvraag is dan ook: Op welke manier beschreven Nederlandse zendelingen van de UZV de Noord-Nieuw-Guineese bevolking in de jaren 1863-1906 en hoe functioneerde het discours van deze zendelingen?

Ik richt me hierbij op de periode 1863-1906, omdat in 1863 de eerste Nederlandse zending, J.L. van Hasselt, in Nieuw-Guinea aankwam. Vanaf toen werd de zending op Nieuw-Guinea een Nederlandse aangelegenheid en brak er een periode aan waarin meer succes werd geboekt dan voorheen onder de Duitse zendelingen het geval was. Van Hasselt bleef actief op het zendingsveld tot 1906. Dat jaar vormt een kentering en daarom vormt dat jaartal ook het eindpunt van mijn onderzochte periode. Aan die kentering van 1906 zijn de namen F.J.F. van Hasselt, de zoon van J.L. van Hasselt, en D.B. Starrenburg verbonden. Onder hen brak een nieuwe tijd voor de zending aan: de zending werd uitgebreid waardoor de vraag naar lokale hulpkrachten toenam. Die lokale helpers kwamen er in de vorm van goeroes. Meestal waren dat vrijgekochte pleegkinderen van de zendelingen die in Depok waren opgeleid.³⁸

Achtergrond bron: de UZV en de BUZV

De UZV werd in 1859 opgericht. Deze organisatie scheidde zich af van het Nederlandsch Zending Genootschap (NZG), omdat de leden van de UZV bezwaren hadden tegen de modern-theologische invloed binnen het NZG.³⁹ De UZV kwam niet voort uit de Nederlandse Hervormde Kerk, maar uit particulier initiatief. Het bestuur vulde zichzelf bij vacatures aan en

---

³⁷ Zie voor de doorwerking van superioriteitsgevoelens en het daaruit voortvloeiende racisme het recente boek van Gloria Wekker. G. Wekker, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (Durham 2016).

³⁸ Vlasblom, *Papoea*, 82.

³⁹ Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven 1800-1960, <http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeeskerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/1036624120> (geraadpleegd 31 juli 2018).

werd niet door de leden gekozen.⁴⁰ In de beginperiode vormden zich geen afdelingen, maar wel plaatselijke hulpverenigingen. Deze verenigingen zorgden voor een belangrijk deel voor inkomsten voor de UZV. Naast het heffen van contributie organiseerden zij namelijk diverse activiteiten om geld te werven. Daarnaast waren er ook vrouwenhulpverenigingen in Utrecht, Den Haag en Vlissingen die ook voor inkomsten zorgden. Vanaf 1911 werd het na een statutwijziging mogelijk afdelingen op te richten. Dat gebeurde echter nauwelijks. Wel bestond in Den Haag een actieve afdeling van de UZV.⁴¹

De UZV had hun eigen tijdschrift: de BUZV. Vanaf 1860 vormden de *Berigten* de spreekbuis van de vereniging.⁴² In het tijdschrift werd verhaald over de zending die in verschillende landen werd bedreven. De inhoud bestond vooral uit geredigeerde brieven van de verschillende zendelingen. Vaak werden de zendelingen letterlijk aan het woord gelaten, meestal van commentaar voorzien. Andere keren werd er een samenvatting gegeven van de correspondentie. Bij bestudering van zowel de brieven als de *Berigten* blijken de *Berigten* nogal eens gekuist te zijn. Al te heftige beschrijvingen van de Papoea's of geklaag over gebrek aan succes werden weggelaten.

Naast de verslagen over de zending werden er ook gegevens over de landen en volken waar de zendelingen werkten in het tijdschrift opgenomen. Hier was geen aparte rubriek voor, maar er werd zo nu en dan ruimte voor ingericht. Datzelfde geldt voor stichtelijke zendingsverhalen. Wel een steeds terugkerende rubriek vormde de categorie 'Giften' waarin zeer gedetailleerd werd beschreven hoeveel geld uit de verschillende plaatsen in Nederland aan de zendingsvereniging geschonken was. De inkomsten kwamen voort uit verschillende bronnen. Zo werd de UZV gesteund door giften van individuen, activiteiten van de (vrouwen)hulpverenigingen, maar ook vanuit catechisaties en bij collecten na afloop van voorlezingen van de *Berigten*. De *Berigten* kwamen dus niet alleen als tijdschrift tot de achterban, maar ook via collectieve voorlezingen. Uit deze gegevens blijkt bovendien hoe fijnmazig en wijdvertakt het netwerk was dat rondom deze zending georganiseerd was.

Ook de 'Medelingen' vormden een vaste rubriek. Daarin werd op vrij korte en zakelijke wijze bericht over het reilen en zeilen van de (toekomstige) zendelingen en andere personen die belangrijk waren voor de UZV. Ook aankondigen voor zendingsdagen, vergaderingen en andere samenkomsten of belangrijke data werden in deze rubriek

---

⁴⁰ Jansen-Weber, *Zaaien in zoo barren grond*, 15-16.

⁴¹ Repertorium van Nederlandse zending- en missiearchieven 1800-1960, <http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeeskerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/1036624120> (geraadpleegd 31 juli 2018).

⁴² Jansen-Weber, *Zaaien in zoo barren grond*, 16

opgenomen. Verslagen van dergelijke bijeenkomsten werden vervolgens in het volgende nummer aangeboden.

Bronselectie: negen jaargangen

Om elke jaargang uit de periode 1863 tot 1906 te kunnen onderzoeken is ontzettend veel tijd nodig. Die tijd had ik niet en om toch de gehele periode te kunnen bestrijken heb ik ervoor gekozen om drie clusters van drie jaargangen te bestuderen. Het eerste cluster bestrijkt de beginperiode van J.L. van Hasselt (1863, 1864, 1865), het tweede cluster bevindt zich op ongeveer de helft van zijn actieve periode (1881, 1882, 1883) en het derde cluster betreft de eindperiode dat J.L. van Hasselt werkzaam was (1902, 1903, 1904). Ik heb in deze jaargangen de gedeelten met betrekking tot Nieuw-Guinea nauwkeurig bestudeerd en geanalyseerd. Ik heb daarbij uitdrukkelijk voor drie clusters van drie opeenvolgende jaren gekozen, omdat in dit zendingstijdschrift vaak sprake is van vervolgh verhalen en -berichten en het anders soms moeilijk te begrijpen is waar bepaalde beschrijvingen over gaan.⁴³

Tijdschriftonderzoek

Het tijdschrift vormt een genre op zich en kent eigen conventies. Dit heeft implicaties voor onderzoek waarbij een tijdschrift wordt gekozen als belangrijkste bron. Remieg Aerts reflecteert op het tijdschrift als genre en biedt handvatten voor tijdschriftonderzoek. Hij laat zien dat in de zeventiende eeuw in West-Europa enkele honderden tijdschriften ontstonden, in de achttiende eeuw enkele duizenden en in de negentiende eeuw liep dat op tot tienduizenden. In de twintigste eeuw bestonden er wereldwijd honderdduizenden periodieken.⁴⁴ Aerts gaat bovendien in op de vraag naar de functie van het tijdschrift in het verleden. Vanaf de zestiende eeuw hebben de gedrukte periodieken volgens hem cultuur mogelijk gemaakt door een openbaarheid te scheppen. Voor het ontstaan van cultuur is ‘communicatieruimte’ nodig: een publieke sfeer van gedachten- en informatie-uitwisseling. Met Habermas ziet Aerts tijdschriften als onderdeel van de publieke sfeer.⁴⁵ Samen met genootschappen en koffiehuisen vormden tijdschriften namelijk (semi-)openbare plaatsen waar mensen elkaar vrijelijk konden ontmoeten, zich konden verenigen met gelijkgezinden of zich laten informeren over zaken van algemeen belang. Tijdschriften creëerden niet alleen de publieke

---

⁴³ Naast deze negen jaargangen heb ik ook gebruikgemaakt van onderzoek dat ik reeds eerder voor het themacollege ‘Save the Children? Beschavingsstrategieën in Papoea-Nieuw-Guinea, 1850-1940’ had verricht. Vandaar dat ik incidenteel ook verwijs naar een fragment uit de jaargangen van 1875 en 1876.

⁴⁴ R. Aerts, ‘Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron’, *Groniek, Historisch Tijdschrift* 135:1 (1996) 170-182, aldaar 172.

⁴⁵ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 173.

sfeer, maar brachten daar ook een differentiatie in aan. Zij deden dat enerzijds door hun prijs, niveau en aard van informatie, anderzijds door zelf bepaalde sociale stratificaties en publieksgroepen in het leven te roepen. Ook door het ‘geïnformeerd-zijn’ tot een behoefte en vervolgens tot een noodzakelijkheid te maken bracht de periodieke pers een publieke sfeer en allerlei publieksgroepen tot stand. Het lezen van tijdschriften verleende zelfs status.⁴⁶

Volgens Aerts geven de gebruikte titels, doelgroepen, belangstellingsterreinen en kennisgebieden zicht op de kennis en organisatie van de toenmalige samenleving.⁴⁷ Tijdschriften zijn echter geen kleurloos venster, geen doorgeefluik of ‘neutrale’ bron van informatie over het verleden. Teksten in tijdschriften ontlenen hun functie aan het tijdschrift als geheel. Door de teksten als onderdeel van het blad als geheel te beschouwen, geven zij ook informatie over de stand van kennis, politieke zienswijzen, de sociale opvattingen en dergelijke in een bepaalde periode. Tijdschriften vormen een bron om ideologie, waarden, wereldbeelden, intellectuele stijl of communicatietechnieken te bestuderen. Zij zijn volgens Aerts echter geen passieve getuige of het verslag van hun tijd. Tijdschriften zijn niet een afspiegeling van de werkelijkheid, maar bepalen zelf de culturele werkelijkheid door hun organisatie, aantal en inhoud. Bovendien hadden tijdschriften ook een meer identiteitsvormende functie: zij organiseerden het groepsbewustzijn en vormden het prisma waardoorheen lezers van een bepaalde gezindte of sociale positie de wereld waarnamen.⁴⁸

De meerwaarde van tijdschriften als historische bron ligt volgens Aerts in hun integrale karakter en in het feit dat zij representatief zijn. Tijdschriften vertegenwoordigen namelijk bijna altijd een ‘kring’, allereerst van hun redactie, medewerkers en uitgevende instanties, ten tweede van hun publiek en dat gedurende een langere periode. Tijdschriften zijn dus representatief voor een beweging, groep of periode.⁴⁹

Vanuit het tijdschrift als bron kan via de structuralistische methode een samenhang, boodschap of betekenis aangewezen worden waarvan de afzonderlijke auteurs zich misschien niet of nauwelijks bewust waren. Bij deze werkwijze leest de onderzoeker niet meer alleen met de auteurs mee om hun bedoeling te proberen te begrijpen, maar hij ontdekt ook wat zij niet beoogd hebben of wat zij zich niet bewust waren: collectieve denkstructuren, vooroordelen, vanzelfsprekendheden, vaste redeneringsschema’s en stijlprocedé’s. Aerts laat zien dat de intenties van tijdschriften van belang zijn, ongeacht of ze bereikten wat ze

---

⁴⁶ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 174-175.

⁴⁷ R. Aerts, ‘Het algemeen-culturele tijdschrift in het negentiende-eeuwse medialandschap’, *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 11:1 (2001) 34-47, aldaar 36-37.

⁴⁸ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 178-179.

⁴⁹ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 180.

nastreefden. Bij tijdschriften die een duurzaam succes zijn gebleken, mag bovendien aangenomen worden dat zij zich niet sterk hebben vergist in hun voorstelling van het eigen publiek. Tussen tijdschrift en publiek bestaat een bepaalde afstand. Het tijdschrift is steeds de actieve partij, het formuleert de waarden, normen, beelden en ordeningen. De kring rond een tijdschrift is tot op zekere hoogte in staat zijn opinies op te leggen. Daarbij blijft het de vraag voor welk deel of in welk tempo het publiek deze boodschap ook daadwerkelijk aannam.⁵⁰

Methode: binaire opposities en deconstructie

Om de zendingsverslagen uit de BUZV systematisch te analyseren ben ik op zoek gegaan naar (binaire) opposities in de teksten. In taal wordt namelijk gecategoriseerd. De basisordening in taal is een tweedeling waardoor gewoonlijk in binaire opposities wordt gedacht.⁵¹ Die manier van ordenen wordt opgelegd aan een zeer gevarieerde en variabele werkelijkheid. Willy Jansen laat zien dat er daarom altijd elementen zijn die niet in het schema passen.⁵² Ook toont zij aan dat de ordeningen die mensen aanbrengen zelden neutraal zijn: ‘De leden van duale opposities als wit-zwart, natuur-cultuur, binnen-buiten mogen op het eerste gezicht gelijkwaardig lijken, in de meeste gevallen wordt er een rangorde aan gegeven. Het ene deel wordt hoger gewaardeerd dan het andere.’⁵³

Ook Joan Scott gaat in op de werking van taal. Zij laat zien dat taal betekenis construeert en vat taal daarom op als een ‘meaning-constituting system’: een systeem waardoor betekenis wordt geconstrueerd en culturele praktijken worden georganiseerd, en waardoor mensen hun wereld weergeven en begrijpen. Daarbij gaat het erom wie zij zijn en hoe zij zich tot anderen verhouden.⁵⁴ Ook geeft Scott een definitie van het begrip discours. Zij beschouwt een discours als een historische, sociale en institutionele structuur aan beweringen, termen, categorieën en opvattingen.⁵⁵ Betekenis wordt volgens Scott geconstrueerd door impliciet of expliciet contrast. Een positieve definitie is gebaseerd op de tegenhanger en opposities zijn gebaseerd op metaforen en kruisverwijzingen. Deconstructie is volgens Scott

---

⁵⁰ Aerts, ‘Het tijdschrift’, 180-181.

⁵¹ A. Dijkman, *Opzij en aan de kant met haar. De constructie van norm en afwijking in Opzij tussen 1972 en 2002* (Nijmegen 2008) 13.

⁵² W. Jansen, ‘De vele gezichten van genus. Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid’ in: Margret Brüggemann (red.), *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek* (Nijmegen 1987) 46-62, aldaar 48.

⁵³ Jansen, ‘De vele gezichten van genus’, 52.

⁵⁴ J.W. Scott, ‘Deconstructing Equality-versus-Difference: or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism’, *Feminist Studies* 14:1 (1988) 33-50, aldaar 34.

⁵⁵ Scott, ‘Deconstructing Equality-versus-Difference’, 35.

het analyseren op welke manieren betekenissen werken. Daardoor wordt duidelijk dat opposities niet natuurlijk zijn, maar geconstrueerd met een bepaald doel.⁵⁶

---

⁵⁶ Scott, 'Deconstructing Equality-versus-Difference', 36-38.

Hoofdstuk 1: Beschrijvingen in opposities: hoe impliciet verschil wordt gemaakt

Binaire opposities in de BUZV en onbewust discours

De zendelingen van de UZV hielden hun thuisfront en achterban op de hoogte van hun werkzaamheden en toestand door middel van de BUZV. In dit zendingstijdschrift gaat het niet alleen om hun eigen situatie, maar geven de zendelingen ook beschrijvingen van de Papoea's met wie zij in contact komen. Op de inhoud van het tijdschrift heb ik een discoursanalyse toegepast. Ik ben op zoek gegaan naar de onbewuste vooroordelen en vanzelfsprekendheden die in de teksten opgesloten zitten. In de beschrijvingen zijn veel (binaire) opposities te ontwaren. Door die opposities op te sporen hoop ik inzicht te bieden in hoe het zendingdiscours werkte. De gemaakte ordeningen passen echter niet altijd bij de gevarieerde werkelijkheid. Daarom zijn er elementen in de beschrijvingen die niet in het schema passen. Binnen het discours dat de zendelingen gebruiken zijn dus fricties te ontdekken. In dit eerste hoofdstuk wil ik allereerst laten zien op welke manier de zendelingen stelselmatig de Papoea's categoriseren aan de hand van een aantal thema's die ik zelf uit de fragmenten heb geëxtraheerd. In de door mij onderzochte periode is geen chronologische ontwikkeling zichtbaar. Er is door de tijd heen geen significant verschil te ontwaren in de manier waarop de UZV-zendelingen de Papoea's beschreven. Door verschillende tegenstellingen met betrekking tot hetzelfde thema te vergelijken wil ik laten zien hoe in de praktijk verschil gemaakt werd tussen mensen.

Christendom tegenover heidendom en licht tegenover duisternis

Dé grote tegenstelling die de zendelingen maken is die tussen christendom en heidendom. Aan die oppositie worden andere tegenstellingen en eigenschappen gekoppeld. Zo hangt de tegenstelling licht en duisternis vaak samen met die van christendom tegenover heidendom. De redacteur van de BUZV schrijft in 1863 over Nieuw-Guinea als een 'in den nacht des heidendoms zoo diep verzonken land' waar 'de Heer de eerste schemering van een beteren dag wil doen aanbreken'.⁵⁷ Volgens deze auteur bevindt Nieuw-Guinea zich in 'den nacht des heidendoms'. De nacht wordt geassocieerd met duisternis en dat komt nog duidelijker naar voren door wat tegenover die nacht van het heidendom geplaatst wordt, namelijk 'de eerste schemering van een beteren dag'. Met die schemering, die eerste lichtstralen, wordt het christendom bedoeld. Een andere tegenstelling die – impliciet – in dit fragment besloten zit is

---

⁵⁷ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 8, 20.

die van een ‘diep verzonken’ toestand’ tegenover ‘de hoge staat’ die het christendom representeert.

Een vergelijkbare opmerking is in dezelfde jaargang, namelijk die van 1863, een aantal pagina’s verderop te vinden. De redacteur benoemt daar de moeilijkheden die de zendelingen ervaren en maakt daarbij gebruik van dezelfde frase, namelijk ‘in den diepsten nacht des heidendoms verzonken Papoea’s’, maar stelt er dit keer ‘de blijmare der behoudenis’ tegenover.⁵⁸ In beide gevallen wordt echter het heidendom tegenover het christendom geplaatst. ‘De blijmare’ slaat immers op de ‘blijde boodschap’ van het evangelie die leidt tot ‘behoudenis’.

Opvallend is dat – volgens de verslagen van de zendelingen – het discours van de zendelingen doordringt in de Papoease samenleving. Zoals in het eerste voorbeeld uit 1863 al duidelijk wordt, hangen de categorieën donker en licht en heidendom en christendom samen. Dat wordt ook duidelijk in een brief van een aantal Papoease jonge mannen die zelf een vereniging hebben opgericht, de *Johannes van Hasselt Vereeniging*. Die vereniging komt op zondag na de kerkdienst bij elkaar om te bidden en uit de bijbel te lezen.⁵⁹ In de *Berigten* is een brief van de leden opgenomen waarin naar voren komt dat zij wat geld hebben ingezameld, zodat ‘er nog Zendelingen mogen gezonden worden voor hen, die in duister zijn’.⁶⁰ Deze christelijke Papoea’s nemen hier het discours van het licht van het christendom tegenover de duisternis van het heidendom over.⁶¹

Dood tegenover leven

Een andere oppositie, die samenhangt met religie, is die tussen dood en leven. In 1863 vergelijkt zending Van Hasselt Nieuw-Guinea met de vallei van doodsbeenderen uit het Bijbelboek Ezechiël.⁶² Hij spreekt daarbij de wens uit dat God ‘ook hier van zijn Heiligen Geest uitstort, opdat er leven kome.’⁶³ De geestelijke dood van de Papoea’s zou dus verdreven worden met de komst van het christendom. Van Hasselt verwijst in 1902 opnieuw naar de doodsbeenderen uit Ezechiël wanneer hij over een avondmaalsviering schrijft:

---

⁵⁸ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 2.

⁵⁹ Berigten UZV 1903, 26.

⁶⁰ Berigten UZV 1903, 188-189.

⁶¹ Meer voorbeelden waarin het christendom expliciet tegenover het heidendom wordt geplaatst zijn te vinden in Berigten UZV 1864, hoofdstuk 12, 11; Berigten UZV 1881, 133, 194; Berigten UZV 1902, 76.

⁶² In Ezechiël 37 krijgt de Oudtestamentische profeet Ezechiël een visioen waarin hij een vallei vol menselijke botten ziet. Hij krijgt dan van God de opdracht om tot die botten te profeteren. Als Ezechiël profeteert komen de botten bij elkaar en komt er vlees en huid overheen. De Heilige Geest komt in de lichamen en zo komen de lichamen tot leven.

⁶³ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 10.

‘De zegen van Avondmaalsviering en Opstandingsprediking zij den Heer aanbevolen, die dood geweest is, en zie, Hij leeft! en heeft de sleutels van dood en doodenrijk, ook den sleutel tot ’t hart van hen, die wel leven wat ’t vleesch betreft, maar dood zijn naar den geest; ook tot hen kan Zijn Machtwoord uitgaan: ‘Ontvang den Heiligen Geest’, en dan komt er niet slechts geruisch in de doodsbeenderen, maar de geest des levens wekt hen op uit den doodslaap, dat bidden we ook voor Nieuw-Guinea want de doodsbeenderen hier zijn al ‘zeer dor’.’⁶⁴

De zendeling spreekt hier opnieuw van een geestelijke dood die opgeheven kan worden door de ‘geest des levens’. Hoewel het hier gaat om een situatie die voor alle mensen geldt – volgens het christendom is immers iedereen geestelijk dood zonder geloof – geldt die doodstoestand voor Nieuw-Guinea nog sterker. Van Hasselt spreekt namelijk van ‘doodsbeenderen’ die in Nieuw-Guinea al ‘zeer dor’⁶⁵ zijn.⁶⁶

Mannelijkheid en vrouwelijkheid

In bovenstaande opposities speelt religie een belangrijke rol. Een andere belangrijke indeling is die tussen mannelijk en vrouwelijk. Willy Jansen beweert zelfs dat deze cultureel universeel is en vooraf gaat aan alle andere ordeningsprincipes.⁶⁷ In mijn onderzoek waren gendercategorieën niet mijn eerste focus, maar ik heb wel een aantal voorbeelden gevonden waarbij mannelijkheid en vrouwelijkheid een rol spelen. In de *Berigten* komt het namelijk regelmatig voor dat mannen en vrouwen tegenover elkaar geplaatst worden en verschillende eigenschappen toegeschreven krijgen. Zo wordt in 1902 beschreven hoe Petrus, een van Van Hasselts hulpkrachten in de zending, zijn kind verloren heeft. Van Hasselt schrijft daarover: ‘Een paar weken geleden zijn hij (Petrus; MH) en zijne vrouw zwaar beproefd door den dood van hun eenigst kind. Vooral de vader was als wild van bedroefdheid. De moeder schoon diep bedroefd, was toch kalmer.’⁶⁸ Het ‘wilde’ van de man in dit verhaal, Petrus, contrasteert met de ‘kalmte’ van zijn vrouw. Zo zijn er nog andere beschrijvingen waarin verschil wordt gemaakt tussen mannen en vrouwen. Wanneer zendeling Woelders een moordpartij beschrijft, voegt hij daaraan toe dat in de ‘heidenwereld’ een vrouw die in ‘satans handen valt erger is

---

⁶⁴ Berigten UZV 1902, 146.

⁶⁵ Dit is opnieuw een rechtstreekse verwijzing naar Ezechiël 37 waar in vers 2 staat: ‘En Hij deed mij bij dezelve voorbijgaan geheel rondom; en ziet, er waren zeer vele (beenderen; MH) op den grond der vallei; en ziet zij waren zeer dor.’ Ezechiël 37, *Statenvertaling* (Heerenveen 1637).

⁶⁶ Meer voorbeelden waarin de tegenstelling leven-dood gekoppeld aan de tegenstelling christendom-heidendom gemaakt wordt, zijn te vinden in Berigten UZV 1881, 187-188.; Berigten UZV 1903, 183-184.

⁶⁷ Jansen, ‘De vele gezichten van genus, 59.

⁶⁸ Berigten UZV 1902, 74.

dan de man'.⁶⁹ Een verkeerde invloed heeft dus meer effect op vrouwen dan op mannen. Daarnaast worden de vrouwen vergeleken met 'krankzinnigen': zij worden gezien als geestelijk niet gezond.^{70 71}

Europeanen en Papoea's

In de tot nu toe genoemde voorbeelden werden Papoea's en Europeanen impliciet tegenover elkaar gezet waarbij Europeanen telkens in een gunstiger daglicht gesteld werden dan Papoea's. Er zijn echter ook voorbeelden te vinden waarin de zaken door elkaar heen lopen. Zo schrijft zendeling Bink in 1882 het volgende:

'De December-maand (...) heeft voor den zendeling op Papoea zijne eigenaardigheden. Meestal worden wij in die maand verblijd door tijdingen uit het moederland; de bestelde goederen geworden ons dan van Batavia, Soerabaia of Ternate, wereldsche en kerkelijke nieuwstijdingen doen ons een blik slaan op hetgeen in een jaar tijds in de beschaafde wereld met zijne vele onbeschaafdheden, waarvoor soms een Papoea zou terugdeinzen, zoo al omging.'⁷²

In dit fragment zijn het een keer niet de Papoea's, maar 'de beschaafde wereld' waar 'vele onbeschaafdheden' te vinden zijn. Om wat voor 'onbeschaafdheden' het hier gaat is niet uit de context op te maken. Wel duidelijk is dat de Papoea hier degene is die ervoor 'zou terugdeinzen'. De zendingen achtten zichzelf gewoonlijk als Europeanen beter dan Papoea's, maar in dit voorbeeld wordt duidelijk dat christelijke Papoea's hoger kunnen staan dan niet-christelijke Europeanen. Het gaat in de *Berigten* dus in de eerste plaats om het verschil tussen christenen en niet-christenen en dus niet alleen om het verschil tussen Europeanen en Papoea's.

Een andere vergelijking met Europa wordt gemaakt als het gaat om leven na de dood. Woelders schrijft over de dood van een 'geestenbezweerder': 'Des middags stierf de oude toovenaar Mansiani. Deze geestenbezweerder beweerde, gelijk zoo menig wetenschappelijk man in het beschaafd Europa, dat er geen leven na dit leven is'.⁷³ Niet-christelijke opvattingen over het hiernamaals komen dus niet alleen in Nieuw-Guinea voor, maar ook in 'het beschaafd Europa'. In de vergelijkingen met Europa wordt opnieuw duidelijk dat het

---

⁶⁹ Berigten UZV 1882, 137-138.

⁷⁰ Berigten UZV 1882, 137-138.

⁷¹ Verdere voorbeelden die betrekking hebben tot gender zijn te vinden in Berigten UZV 1865, 74-7; Berigten UZV 1876, 182; Berigten UZV 1883, 18, 201-202.

⁷² Berigten UZV 1882, 129.

⁷³ Berigten UZV 1883, 55.

uiteindelijk gaat om het verschil tussen christenen en niet-christenen. Dat wordt zelfs expliciet benoemd door de redacteur die in 1882 schrijft dat ‘als het er op aankomt, het groote verschil tussen christenen en onchristenen’ is.^{74 75}

Verschil binnen Nieuw-Guinea

Naast verschil tussen Europeanen en Papoea’s wordt er ook verschil gemaakt binnen de bevolking van Nieuw-Guinea. In 1863 karakteriseert Van Hasselt – net na zijn aankomst op Doreh – de ‘Papoea’s hier’ (dus op Doreh; MH) en ‘de strandbewoners’ als ‘de beschaafdsten en zachtsten’, terwijl hij de Papoea’s ‘meer landinwaarts’ beschrijft als ‘wilde, ruwe kannibalen’.⁷⁶ Een jaar later, in een stuk uit 1864, maakt ook zendeling Otterspoor onderscheid tussen de verschillende Papoease bevolkingen. Volgens hem zijn de Amberbakiërs, die in de bergen wonen, zijn ‘veel minder in geestesgaven ontwikkeld dan de Mansinammers en Dorézen’, en zijn ‘de zeevarende Papoea’s over ’t algemeen veel slimmer, dan zij die op het gebergte en in het binnenland wonen’.^{77 78}

In een andere vergelijking worden de bevolking van Doreh en de Biakkers tegenover elkaar geplaatst. In 1883 ondernemen de zendelingen Jens en Van Hasselt namelijk een reis waarbij zij ook Biak aandoen om zich voor te bereiden om daar zending te gaan bedrijven. Jens bericht daarover en vergelijkt de Papoea’s van Biak met die van Doreh.⁷⁹ Opnieuw komt bij vergelijking de bevolking van de Dorehbaai in een gunstiger daglicht te staan dan de groep met wie zij vergeleken worden. Jens benoemt hierbij het uiterlijk van de Biakkers als ‘woester’ dan dat van de inwoners van Doreh. Daarnaast wordt er onderscheid gemaakt tussen ‘wij blanken’ en ‘de zwartjes’. Opvallend is dat zwarte mensen hier worden aangeduid met een verkleinwoord.⁸⁰

Wraak en moordzuchtigheid

Het citaat waarin de inwoners van Biak ‘woest’ worden genoemd staat niet op zichzelf. De

---

⁷⁴ Berigten UZV 1882, 197.

⁷⁵ Verdere vergelijkingen tussen Nieuw-Guinea en Europa zijn te vinden in Berigten UZV 1883, 204-205; Berigten UZV 1903, 186.

⁷⁶ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 10.

⁷⁷ Berigten UZV 1864, hoofdstuk 10, 14-15.

⁷⁸ Over bevolkingen in de bergen van Oceanië heeft Ricardo Roque een interessant artikel geschreven waarin hij ideeën over ras verbindt aan specifieke locaties, namelijk berggebieden in Timor. Roque beziet de berggebieden daarbij als ‘heterotopia’s, een begrip dat hij leent van Foucault. De auteur laat zien hoe antropologische theorieën over ‘bergnegers’, lokale categorieën van ‘bergvijanden’ en ervaringen van koloniale vijandschap elkaar versterken. Zie R. Roque, ‘Mountains and Black Races. Anthropology’s Heterotopias in Colonial East Timor’, *The Journal of Pacific History* 47:3 (2012) 263-282.

⁷⁹ Berigten UZV 1883, 39.

⁸⁰ Meer voorbeelden waarin de verschillende bevolkingen van Nieuw-Guinea met elkaar vergeleken worden zijn te vinden in Berigten UZV 1881, 138-139, 203-204; Berigten UZV 1883, 193-194; Berigten UZV 1904, 52-53.

Papoea's worden vaak met dergelijke karakteriseringen beschreven.⁸¹ Een steeds terugkerend thema is moordzuchtigheid. De zendelingen beschrijven vaak situaties waarin Papoea's uit 'wraak' mensen vermoorden. Zo wordt op basis van een brief van Van Hasselt in de *Berigten* van 1864 beschreven hoe moord aan de orde van de dag lijkt te zijn. 'Nog de vorige week' heeft namelijk 'een gruwelijken sluipmoord' op Amberbaken plaatsgehad, ondanks de preek van zending Geißler waarin hij 'op het verschrikkelijke van moord gewezen' heeft. Het christendom staat dus tegenover het moordende karakter van de Papoea's over wie wordt gezegd dat hun gewetens 'een diepen doodslaap' slapen.⁸²

De Papoea's plegen volgens de zendelingen moorden 'uit wraak' op hun eigen doden. Als Van Hasselt in 1904 beschrijft dat een kind is overleden, laat hij ook de angst zien dat die dood gewraakt zal worden op iemand anders. Verder beschrijft hij de begrafenis van het kind als 'weezinwekkend rumoerig, zelfs luidruchtig'. De zending maakt onderscheid tussen de begrafenis van 'Heidenen' en die van 'Christenen'. Waar de begrafenis van de Papoea's gepaard gaan met lawaai, heerst er 'eerbiedige stilte' bij christenen.⁸³ Opnieuw wordt hier het verschil verklaard vanuit de tegenstelling heidendom-christendom.⁸⁴

Aan deze topos van wraakzuchtigheid wordt ook in de literatuur aandacht besteed. Bijvoorbeeld in de studie van antropoloog John Barker naar de veranderende representatie van Papoea's uit Zuidoost-Nieuw-Guinea in de publicaties van de London Missionary Society (LMS). In dat onderzoek laat hij zien hoe een van de zendelingen van de LMS beschrijft dat de Papoea's continu met elkaar in oorlog zijn, omdat ze nauwelijks een regering hebben. Ook zouden de Papoea's volgens deze zending geen eerbied hebben voor het leven en daarom elkaar trots vermoorden.⁸⁵

Domheid

Een andere steeds terugkerende typering is die van domheid. Wanneer Van Hasselt schrijft over zijn school, merkt hij op dat sommige leerlingen 'zoo dom' zijn dat hij 'hun met alle inspanning van kracht nauwelijks de letters kan leren.'⁸⁶ De redacteur heeft achter deze zin een noot geplaatst met de opmerking: 'Juist zoo als in Nederland'.⁸⁷ Deze opmerking plaatst

---

⁸¹ Zie bijvoorbeeld *Berigten UZV* 1863, hoofdstuk 2, 8; *Berigten UZV* 1864, hoofdstuk 10, 11. *Berigten UZV* 1883, 134.

⁸² *Berigten UZV* 1864, hoofdstuk 2, 3.

⁸³ *Berigten UZV* 1904, 5.

⁸⁴ Meer fragmenten over moord en wraak zijn te vinden in *Berigten UZV* 1864, hoofdstuk 2, 9. *Berigten UZV* 1903, 183-184.

⁸⁵ J. Barker, "'Way Back in Papua': Representing Society and Change in the Publications of the London Missionary Society in New Guinea, 1871-1932", *Pacific Studies* 19:3 (1996) 107-142, aldaar 116.

⁸⁶ *Berigten UZV* 1865, 73.

⁸⁷ *Berigten UZV* 1865, 73.

het door Van Hasselt geschrevene in een ander licht. Niet alleen de Papoea's zijn zo dom dat het alfabet hen met de grootste moeite aangeleerd wordt, maar ook in Nederland is dat het geval. Nederlandse en Papoease kinderen lijken wat dit betreft op gelijke voet te staan.

Ook Woelders schrijft domheid niet alleen aan de Papoea's toe. In de *Berigten* van 1883 is een interessant gesprek tussen deze zendeling en de Korano, een leider binnen de Papoease gemeenschap, opgenomen. Woelders zegt in dat gesprek tegen de Korano: 'Wie nu wijs is, die geeft zijn hart aan God, maar wie dom is, die gaat met zijn ledig hart al verder en verder heen.'⁸⁸ Wanneer de Korano verderop in het gesprek vraagt of in Nederland alle mensen hun hart aan God hebben gegeven antwoordt Woelders ontkennend. In Nederland zijn namelijk ook nog veel mensen die dom zijn, omdat zij 'hoogmoedig zijn op hun verstand'⁸⁹. Domheid is hier iets geestelijks en iets wat over landsgrenzen heen stijgt. Vanuit het perspectief van de zendeling is een ongelovige Nederlander net zo 'dom' als een ongelovige Papoea. Opnieuw is de beslissende tegenstelling die tussen christen en heiden en niet zozeer tussen Europeaan en Papoea.

Dier en mens

Het christendom wordt tegelijkertijd ook tegenover het 'dierlijke' van de Papoea's geplaatst. De zendingen beschrijven de Papoea's soms als dieren of vergelijken hen met dieren. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de *Berigten* van 1875 waar Van Hasselt het volgende schrijft:

'Dat de Papoea's nog geen lust hebben om van mij te leren timmeren, zal ik niet met vele woorden behoeven te zeggen. Zij gevoelen zich gelukkig, verlangen geen andere huizen, geen ander huisraad, ja het zou hun wel lief zijn als er eens op een goede nacht een mooie woning met alle gemakken uit den grond verrees, maar om zelf handen aan het werk te slaan, daartoe hebben zij geen tijd of liever geen lust. Eerst zal het Evangelie hun het hart moeten verwarmen, eer zij behoeften zullen gevoelen om zich uit hunnen half dierlijken toestand op te heffen. Tot op dit ogenblik is het Evangelie hun nog geen blijde boodschap. Integendeel, het slaan op de gong en tifa, dansen en schreeuwen is aan de orde van den dag.'⁹⁰

---

⁸⁸ *Berigten* UZV 1883, 57.

⁸⁹ *Berigten* UZV 1883, 58.

⁹⁰ *Berigten* UZV 1875, 60.

Ook uit andere fragmenten wordt duidelijk dat de Papoea's geen stabiele huizen hebben zoals de zendelingen vanuit Nederland kennen.⁹¹ Het hebben van een slecht huis wordt hier verbonden met 'hunnen half dierlijken toestand'. Tegenover die 'dierlijken toestand' wordt het evangelie geplaatst dat zou moeten zorgen voor beschaving. Die beschaving houdt in dit geval in dat mensen in stevige huizen leven en dat er een einde komt aan het 'dansen en schreeuwen'.

Het denken over beschaving krijgt vanaf de Verlichting een nieuwe impuls. Menselijk verschil wordt vanaf dan verklaard vanuit het idee dat er verschillende stadia van beschaving zijn. Volgens deze opvatting bevinden de verschillende werlddelen en landen zich in verschillende stadia van beschaving.⁹² Opvallend is dat slechts weinig voorbeelden van dit denken te vinden zijn in de *Berigten*. In de voor deze studie onderzochte jaargangen wordt slechts één keer rechtstreeks verwezen naar dit vooruitgangdenken en dan is het uit een rapport van een onderzoeker. In 1863 wordt er namelijk bericht over een 'Gouvernements-commissie' die Nieuw-Guinea aandoet om onderzoek te verrichten. Een van de leden van deze commissie is de heer A. van der Goes, hij schrijft rapporten over de bevolking die hij tijdens de expedities is tegengekomen. De redacteur van de *Berigten* geeft een samenvatting van het rapport dat gaat over de bevolking van de Humboldtbaai en merkt daarbij op: 'Hij vindt hen op hooger trap van ontwikkeling staande dan de overige bevolkingen van Nieuw-Guinea'.⁹³ Van der Goes maakt dus binnen Nieuw-Guinea onderscheid in fasen van ontwikkeling.

Van Hasselt sr. en Kandaze: tussen universalisme en christelijk denken

In de secundaire literatuur is er veel aandacht voor de spanning die er bestond tussen het wetenschappelijke en het christelijke denken over menselijk verschil.⁹⁴ Ook bij de zendelingen van de UZV zien we die spanning terug. Van Hasselt sr. blijkt namelijk met Kandaze, een van zijn vrijgekochte kinderen, naar Europa te zijn gereisd, waar hij haar door de bekende Duitse arts Virchow liet opmeten en onderzoeken. Op 19 februari 1876 was Van Hasselt sr. aanwezig bij een bijeenkomst van het 'Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte'. Van deze bijeenkomst heeft Virchow verslag gedaan in het

---

⁹¹ Zie bijvoorbeeld *Berigten UZV* 1883, 22-23.

⁹² Zie hierover meer bij voorbeeld B. Douglas, 'Climate to Crania: science and the racialization of human difference' in: B. Douglas en C. Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 33-96; P. Brantlinger, *Taming Cannibals. Race and the Victorians* (New York 2011) 1-23.

⁹³ *Berigten UZV* 1863, hoofdstuk 2, 18.

⁹⁴ Zie Historiografisch kader op pagina 8-9 van dit werkstuk.

tijdschrift van dit wetenschappelijke gezelschap. Van Hasselt neemt bij deze ‘Sitzung’ als eerste het woord en vertelt over Kandaze:

‘Aber, obgleich sie eine Type des papuischen Volkes ist, so muss ich nebenbei doch sagen, dass der Ausdruck ihres Gesichtes einen bedeutenden Unterschied mit manchen ihrer Stammgenossen bildet. Das Wüste, Rohe und doch Scheue, das so manchen Eingebornen Neu-Guinea’s charakterisiert, ist bei ihr fast verschwunden.’⁹⁵

Van Hasselt sr. vertelt hier dat Kandaze ‘eine Type des papuischen Volkes’ is, maar beoordeelt haar wel positiever dan haar ‘Stamgenossen’. Doordat zij bij de zendelingen in huis is genomen, zou zij ‘rustiger’, ‘zachter’, ‘bereidwilliger’, ‘aanhankelijker’ en ‘eerlijker’ geworden zijn.⁹⁶

Na deze voordracht van Van Hasselt sr. wordt Kandaze ook opgemeten, waar de arts Virchow het volgende over opmerkt: ‘Ebenso sind die Verhältnisse der Vorderarme zum Oberarm und der Schienbeine zum Radius durchaus innerhalb derjenigen Verhältnisse, welche wir gewöhnt sind, als Verhältnisse höher stehender Rassen anzusehen.’ Volgens Virchow komen Kandazes verhoudingen overeen met die van ‘höher stehenden Rassen’.⁹⁷ Het wetenschappelijke vertoog over rassen en het idee dat er ‘hoge’ en ‘lage’ rassen zijn, komt in dit fragment duidelijk naar voren.⁹⁸

---

⁹⁵ R. Virchow, *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* (Berlijn 1876) 61-62.

⁹⁶ Virchow, *Verhandlungen*, 61-62.

⁹⁷ Virchow, *Verhandlungen*, 63.

⁹⁸ Met dank aan medestudent Doortje Swaters die voor het Themacollege ‘Save the Children? Beschavingsstrategieën in Papoea Nieuw-Guinea, 1850-1940’ reeds onderzoek had verricht naar de levensloop van Kandaze. Van haar bronnenonderzoek heb ik dankbaar gebruik gemaakt.

Hoofdstuk 2: Betoog en bedoelingen: wat werd beoogd met de beschrijvingen

In het vorige hoofdstuk heb ik aan de hand van tegenstellingen laten zien hoe de zendelingen van de UZV de Papoea's beschreven. In dit hoofdstuk wil ik de bedoelingen die de zendelingen hadden met die beschrijvingen expliciet maken door hun betoog te volgen. Ik doe dat aan de hand van drie wat langere fragmenten.

‘Alles goeds te verwachten’

Het eerste fragment dat ik in dit hoofdstuk wil bespreken, is een gedeelte uit de *Berigten* van 1863. In deze jaargang is een verslag opgenomen van een onderzoekscommissie die door Nieuw-Guinea heeft gereisd. De onderzoekscommissie rapporteert hierin haar bevindingen over de verschillende gebieden in Nieuw-Guinea. De onderzoekers komen ook in contact met de bevolking van de zogenaamde Humboldtbaai. Onderzoeker Van der Goes noemt hen ‘fier, stoutmoedig, vermetel’ en merkt op:

‘moge ook al hunne steelzucht eene schaduwzijde van hun karakter zijn, hunne overige goede eigenschappen wegen daartegen ruimschoots op; en bij opleiding tot meerdere beschaving en verlichting is van de Papoea's der Humboldtsbaai alles goeds te verwachten; iets, dat men van den meer stompen en vadsigen Dorees of den goedhartigen, maar luijen bewoner van N. Guinea's Zuidwestkust niet zoo onbepaald zeggen kan.’⁹⁹

Deze nadruk op de ‘steelzucht’ van de Papoea's vinden we ook bij de beschrijvingen van de LMS-zendelingen over Zuidoost-Nieuw-Guinea. Barker laat zien dat volgens deze zendelingen de Papoea's geen gevoel voor eigendom hebben en daarom zonder gevoel van schaamte stelen.¹⁰⁰ In dit citaat benadrukt Van der Goes bovendien dat er van deze inwoners van de Humboldtbaai ‘alles goeds te verwachten’ valt. De redacteur zal dit gedeelte niet voor niets opgenomen hebben in de *Berigten*. Juist omdat er ‘alles goeds te verwachten valt’ heeft het zin om naar dat gebied zendelingen te sturen.

De positieve noot komt ook terug in de reflectie van de redacteur van de *Berigten* op dit rapport. Hij richt zich dan namelijk tot zijn publiek en schrijft: ‘Wat dunkt u lezer! van deze natuurmensen? Gelukkig vonden wij bij de laatsten (de bevolking van de

---

⁹⁹ *Berigten* UZV 1863, hoofdstuk 2, 17-18.

¹⁰⁰ Barker, ‘Way Back in Papua’, 116.

Humboldtbaai; MH) toch eenige sporen van godsdienst'.¹⁰¹ De hier beschouwde 'sporen van godsdienst' worden verderop in deze jaargang gezien als een ingang om het christendom te brengen:

'Het is steeds als eene gewigtige zaak in de Zending beschouwd, wanneer een heidenvolk aanrakingspunten oplevert in zijne godsdienstige overtuiging of overleveringen, waaraan de zendeling de verkondiging der blijde boodschap kan vastknoopen; en een verstandig prediker des Evangelies zal die aanrakingspunten niet ongebruikt laten liggen, noch te vergeefs het zuchten naar verlossing en het uitzien naar eene betere toekomst opmerken, waardoor de Heer de heidenwereld voor de aanneming van zijne zaligmakende genade toebereidt'.¹⁰²

Die 'aanrakingspunten' vindt de schrijver van de *Berigten* in het boek *De Papoea's van de Geelvinkbaai* van de zendeling Goudszwaard. In dat boek wordt duidelijk dat Papoea's in hun overlevering verhalen kennen die erg lijken op het Bijbelse verhaal over het paradijs en de zondeval. Ook kennen de Papoea's een verhaal waarin een vrouw de zoon van god (Konóri) ter wereld brengt. De Papoea's verwachten Konóri nog terug om 'een aardsch rijk van overvloed te stichten'.¹⁰³ Dit is voor de redacteur aanleiding om op te merken dat dit 'heidenvolk' 'niet zo diep gezonken is dat het (...) hopeloos zoude zijn tot hen te komen met de prediking des Evangelies'.¹⁰⁴ De aanwezigheid van godsdienstige opvattingen bij de Papoea's die lijken op de christelijke vormt voor de zendingen een aanknopingspunt, maar ook een legitimatie om het christendom te brengen. Het is volgens hen geen hopeloze zaak, want er zijn al aanknopingspunten.

Het brengen van beschaving en christendom

In een verdere reflectie op het brengen van christendom en beschaving gaat de redacteur in op twee opvattingen die volgens hem gangbaar zijn:

'Twee uitersten zijn naar de overtuiging steller dezès in de Evangelisatie van dergelijke barbaren te vermijden, als zijnde beide niet op de waarheid gegrond, blijkens de H. Schrift en de ervaring. Het eene uiterste is de stelling: *maak die wilden eerst menschen, dan Christenen*. Diensvolgens moet allerlei beschaving en

---

¹⁰¹ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 2, 18.

¹⁰² Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 2.

¹⁰³ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 2-7.

¹⁰⁴ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 9, 7.

ontwikkeling het Christendom, de vatbaarheid voor ons allerheiligst geloof voorafgaan.’¹⁰⁵

In deze opvatting gaat het erom ‘wilden’ eerst tot ‘mensen’ te maken. Menselijkheid moet door middel van beschaving en ontwikkeling bewerkstelligd worden. Vervolgens zou er dan ‘vatbaarheid’ voor het christendom zijn. Volgens de auteur is dit echter een foute methode, omdat het ‘geloof overal ware beschaving en echte menselijkheid in zijn gevolg’ heeft. Het bewijs daarvoor ziet hij bij de zending op Groenland, bij de ‘Hottentotten’ en op de Zuidzee-eilanden.¹⁰⁶ Dit past bij het idee dat het christendom functioneert als ‘cultural circuit braker’, een term die Hugh Morrison gebruikt in zijn studie naar Nieuw-Zeelandse missionaire jeugdliteratuur. Hij bedoelt daarmee dat het christendom gezien wordt als het middel dat allerlei lokale ongeciviliseerde en ongewenst geachte praktijken moet uitbannen. Het christendom wordt in de door hem onderzochte Presbyteriaanse *New Zealand Missionary Record* gepresenteerd als een ‘regenerative religion’ die vrede, veiligheid en beschaving bracht naar een mysterieuze niet-Europese en niet-Christelijke wereld.¹⁰⁷

Vervolgens beschrijft de redacteur de tweede opvatting die vermeden dient te worden:

‘Het andere hier tegenoverstaande uiterste is de stelling: *Bijbel en Evangelieprediking alleen zijn genoegzaam, om barbaren en wilden tot goede, degelijke mensen en christenen te maken.* (...) Geringschatting van echte humaniteit, van staat, overheid, maatschappelijke orde, de eenzijdig baptistische grondbeschouwing wreekt zich ook op het zendingsgebied door diepe teleurstelling. Nomadische horden zijn een verwilderde akker, als zoodanig ongeschikt en onvatbaar voor het goddelijk zaad des woords.’¹⁰⁸

Het christendom alleen is volgens deze auteur dus niet genoeg om van ‘barbaren en wilden’ ‘goede, degelijke mensen en christenen te maken’, omdat zij ‘als zoodanig ongeschikt en onvatbaar’ zijn voor het christendom. Deze twee beschreven methoden zijn dus niet de juiste volgens de schrijver van dit stuk. Hij spreekt de wens uit om deze ‘klippen’ te vermijden ‘opdat ook door hunnen (van de zendelingen; MH) arbeid deze woeste, verdierlijkte Papoea’s en Alfoeren christenen en dus in waarheid *mensen* worden!’.¹⁰⁹ Door christenen te worden, zouden de Papoea’s en Alfoeren ‘in waarheid mensen worden’. De redacteur laat hier de

---

¹⁰⁵ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 2, 18.

¹⁰⁶ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 2, 18-19.

¹⁰⁷ Morrison, ‘The joy and heroism’, 159, 169.

¹⁰⁸ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 2, 19.

¹⁰⁹ Berigten UZV 1863, hoofdstuk 2, 19.

noodzaak zien van het brengen van menselijkheid en beschaving door het christendom en betoont daarmee het nut van de aanwezigheid van de zendelingen.

De auteur plaatst beide opvattingen over het brengen van christendom tegenover elkaar, maar zo rigide is dat onderscheid niet. Er is overlap en de middenweg die de auteur als oplossing aanwijst is paradoxaal. Het christendom moet daarin zorgen voor menselijkheid, maar eerder beweert hij dat het christendom alleen daartoe onvoldoende is. In feite pleit de redacteur voor een wisselwerking tussen het brengen van christendom en beschaving. Die twee zouden met elkaar moeten interacteren en lijken haast noodzakelijke voorwaarden voor elkaar te vormen.

Moederliefde als vrucht van de Geest

In een ander fragment komt zending Woelders een vrouw tegen die hij herkent als de schoonzus van Chrissi.¹¹⁰ Zij draagt een kind op haar rug en Woelders vraagt of dat haar kind is. De vrouw antwoordt daarop: ‘Het is niet van mij en toch is het wel van mij’.¹¹¹ Twee weken geleden is op Andai namelijk een vrouw van Hattam bevallen en omdat het lastig is om het kindje op reis terug mee te nemen, wilde zij het verdrinken. De schoonzus van Chrissi heeft vervolgens gevraagd of zij het kindje mocht opvoeden en nu is het haar kind. Woelders merkt over de biologische moeder van het kindje op: ‘Een hond doet zoo niet met haar jongen’.¹¹² Hij vergelijkt deze Papoease vrouw dus met een dier – en in dit geval handelt een dier nog beter dan deze vrouw – omdat zij volgens hem een tekort aan moederliefde laat zien.

Dit gebrek aan moederliefde komt ook terug in de wetenschappelijke literatuur. Brian Stanley laat zien dat in zendingstijdschriften allerlei karikaturen voorkwamen om medelijden of afkeer op te wekken met als doel fondsen te werven. Grove onmenselijkheid van ‘heidense’ ouders naar hun kinderen toe was een standaard troep in zendingstijdschriften van de vroege tot halverwege de 20e eeuw. Het gebrek aan natuurlijke banden van affectie binnen families werd gezien als een kenmerk van de afwezigheid van christelijke beschaving. Stanley wijst aan dat de vermeende onmenselijkheid van Afrikaanse ouders niet met raciale, maar in sociale termen wordt verklaard. Het wordt toegeschreven aan sociaal gemis en niet aan intrinsiek biologische tekorten of moreel gevoel of intellectuele capaciteit.¹¹³ Door de komst van het

---

¹¹⁰ Deze Chrissi is een van de Papoea’s die door de zendelingen vrijgekocht is. Hij hoort dus bij de kring die er rondom de zendelingen was. Zie voor meer gegeven over deze Chrissi: A. Jansen-Weber, L.F. Jens, P.A. Jens en W. Jens, *Zaaien in zoo barren grond: uit het dagboek van Willem Leendert Jens, zending op Nieuw-Guinea, 1876-1899* (Wassenaar 1997).

¹¹¹ Berigten UZV 1881, 193.

¹¹² Berigten UZV 1881, 193.

¹¹³ Stanley, ‘From ‘the poor heathen’’, 3.

christendom kan dit tekort aan moederliefde dus geremedieerd worden.

Verderop in het gesprek vraagt Woelders aan de vrouw waarom zij het kind niet liet verdrinken. De schoonzus van Chrissi antwoordt daarop: ‘Omdat ik het liefheb en omdat mijnheer ons leert, dat de Heer Jezus de kleine kinderen liefheeft’.¹¹⁴ Woelders schrijft naar aanleiding van die opmerking het volgende:

‘Ik was in mijne ziel verheugd over hetgeen ik zag en hoorde en dankte in stilte de H. Geest, dat Hij deze vonk van liefde in het hart dezer vrouw had ontstoken. (...) Daarom is het mij een genot de lichtpunten te kunnen aanwijzen, die voor mij het levend bewijs zijn, dat de H. Geest, voor hen onbewust, in hunne harten werkt.’^{115 116}

Het aannemen van het kind ziet Woelders als bewijs van ‘een vonk van liefde’ die de Heilige Geest in het hart van de vrouw had ‘ontstoken’. Door goddelijke interventie zou deze vrouw dus liefde tot een kind – dat niet van haar zelf was – hebben gekregen. Woelders ziet dat als een ‘levend bewijs’ dat de Heilige Geest ‘in hunne harten werkt’. Impliciet poogt Woelders hier aan te tonen dat het werk van de Heilige Geest, dat in Nieuw-Guinea gebracht wordt door de zending, de barbaarste en gruwelijkste dingen doet verdwijnen en zelfs voor moederliefde zorgt. Oftewel, volgens de *Berigten* zorgt de komst van het christendom voor verbetering.

Tonen van (mogelijke) vooruitgang

Dit vertoog staat ten dienste van het legitimeren van de aanwezigheid van de zending in Nieuw-Guinea. Door de nadruk te leggen op positieve eigenschappen van de Papoea’s of het beschrijven van ‘vrucht’ of resultaat op de zending lieten de zendelingen aan hun achterban in Nederland zien dat hun aanwezigheid verschil maakte en dus zin had.¹¹⁷ Dit past bij wat Christine Weir laat zien in haar studie naar de manier waarop zendelingen in Oceanië menselijk verschil opvatten. Zij beschrijft daar hoe in methodistische uitgaven de nadruk gelegd werd op de vaardigheden, de positieve karaktertrekken en de grote vooruitgang die de mensen met wie de zendelingen werkten boekten. Weir noemt dit ‘darkness-to-light’-verhalen die geworteld zijn in het grotere narratief van christelijke vooruitgang.¹¹⁸ Ook John Barker laat zien hoe de LMS-zendelingen in Zuidoost-Nieuw-Guinea de raciale kenmerken van de

---

¹¹⁴ Berigten UZV 1881, 193.

¹¹⁵ Berigten UZV 1881, 194.

¹¹⁶ Woelders beschrijft hier dat de Papoea’s zich niet bewust zijn van het werk van de Heilige Geest. Dit idee van ‘onbewuste’ of ‘stille vrucht’ op de zending komt vaker voor in de *Berigten*. Zie bijvoorbeeld: Berigten UZV 1903, 26; Berigten UZV 1903, 77; Berigten UZV 1904, 59; Berigten UZV 1904, 157.

¹¹⁷ Zie bijvoorbeeld ook: Berigten UZV 1864, hoofdstuk 10, 11-12, 18-19; Berigten UZV 1864, hoofdstuk 12, 7-9; Berigten UZV 1865, 72, 79-80, 136-137; Berigten UZV 1881, 122-123, 128; Berigten UZV 1883, 18-19, 54, 139-140, 210-211; Berigten UZV 1904, 173.

¹¹⁸ Weir, ‘White Man’s Burden’, 287.

Nieuw-Guineeërs niet als vast en onveranderbaar zagen. De beschrijvingen van positieve prestaties van de Nieuw-Guineeërs dienden om Europese lezers gerust te stellen dat ze te redden waren.¹¹⁹ Het gaat daarbij om een geestelijke redding. Het christendom moet gebracht worden naar de Papoea's om hen te behoeden voor 'het eeuwige verderf in de hel'. Dit is een typisch christelijke manier van spreken en denken. In de koloniale vertogen vanaf de Verlichting echter is een ander discours over redding gangbaar. Het gaat daarin meer om het redden van uitsterving. Bronwen Douglas duidt dat aan met de termen 'extinction discourse' en 'doomed race theory'.¹²⁰ Via die vertogen wordt gelegitimeerd dat beschaving noodzakelijk is.

Heidendom

Een gedeelte uit een andere jaargang laat iets vergelijkbaars zien. In de *Berigten* van 1904 is een rede opgenomen die F.J.F. Van Hasselt (de zoon van J.L. Van Hasselt) uitgesproken heeft tijdens een zendingsdag. Hij geeft in die rede allerlei voorstellingen van een heiden: 'De voorstelling, die men zich doorgaans nog vormt van een heiden is die van een bloeddorstigen barbaar, gewapend met speer, boog en pijl, die grimmig aanziet een ieder, die hem tegemoetkomt; 'wreet ende obstinaet van nature''.' Van Hasselt jr. geeft hier dus aan op de hoogte te zijn van de stereotiepe beelden van 'heidenen' die in omloop zijn. De spreker beoordeelt deze voorstelling echter tegelijkertijd als eenzijdig en haalt een 'definitie' van het heidendom aan die volgens hem passender is. Van Hasselt jr. komt dan uit bij wat Paulus in de brief aan de Korinthiërs schrijft en bij de beschrijving die de Oudtestamentische profeet Samuël geeft van de 'afgodendienaars'.¹²¹ Volgens die gedeelten uit de Bijbel komt heidendom neer op afgoderij en egoïsme.¹²²

Van Hasselt jr. komt vervolgens tot de volgende overdenking: 'dit volk zoekt op allerlei wijze zich zelve, en ze zijn aanbidders van het 'eigen ik''. Zullen we daarom ophouden deze Blijde Boodschap te brengen aan de Papoea's?'.¹²³ Deze vraag doet retorisch aan en dat gevoel wordt nog verder versterkt door wat de spreker daarna te berde brengt. Van Hasselt jr. gaat namelijk net als in 'onze rechtbanken' 'verzachtende omstandigheden' aandragen. Hij probeert daarmee tegenwicht te bieden aan de heersende oordelen over de

---

¹¹⁹ Barker, 'Way Back in Papua', 117.

¹²⁰ Douglas, 'Climate to Crania', 71.

¹²¹ De apostel Paulus schrijft in zijn brief aan de Korinthiërs over het 'heidendom'. Hij vermaant de gemeente van Korinthe geen 'afgodendienaars' te worden. 1 Korinthiërs 10, *Statenvertaling* (Heerenveen 1637). Wanneer Van Hasselt jr. de profeet Samuël aanhaalt, verwijst hij naar het gedeelte waarin Samuël koning Saul wijst op zijn zonden. 1 Samuel 15, *Statenvertaling* (Heerenveen 1637).

¹²² *Berigten UZV* 1904, 97.

¹²³ *Berigten UZV* 1904, 99.

Papoea's. Van Hasselt jr. noemt van die oordelen een aantal voorbeelden: "'Niets mee te beginnen,'" "Laat ze elkaar maar doodmaken en opeten – hoe eer dat volk is opgeruimd, hoe beter," of "Iedere cent, ten voordeele van dat volk aangewend, is weggegooid geld".¹²⁴ De spreker van deze rede bestrijdt echter deze oordelen. Hij doet dat onder meer door erop te wijzen dat 'In vergelijking van het heidendom elders' de 'gewoonten en zeden der Papoea's nog zoo erg niet' zijn.¹²⁵

Van Hasselt jr. zet zijn retorische arsenaal vervolgens opnieuw in wanneer hij aan toehoorder en lezer vraagt: 'Maar ik vraag U, een volk, dat geleerd is van ouder tot ouder zoo zelfzuchtig te worden, kan dat zoo spoedig 't Evangelie aanvaarden, dat dingen leert zoo gansch indruischende tegen wat hun tweede natuur is geworden'.¹²⁶ Hij vraagt hiermee om meer tijd om tot de Papoea's door te kunnen dringen met het evangelie. Verderop in zijn rede laat hij echter ook zien dat het geen hopeloze zaak is: 'maar toch Gods kracht is krachtiger dan het krachtigst heidendom, en we zien ook op N. Guinea dat Evangelie zich baan breken. De jeugdige gemeenten zijn daar als bewijzen'.¹²⁷ Er is dus hoop op vooruitgang, de zending is niet tevergeefs en de reden daarvoor plaatst Van Hasselt jr. in Gods kracht. Hij draagt daarvoor ook 'bewijzen' aan, namelijk het bestaan van de 'jeugdige gemeenten'.

Nieuw-Guinea 'in den middaggloed van het Christendom'

Aan het einde van zijn rede maakt Van Hasselt jr. de balans als het ware op. Hij schetst waar de zending in Nieuw-Guinea nu is:

'We kunnen ons plaatsen in den middaggloed van het Christendom en nog duisternis heeten, wat schemering mag worden genoemd. Doch we kunnen ons ook plaatsen in de nacht, den donkeren nacht van het heidendom en vandaar uit blikkende, uitroepen: "De morgenstond is gekomen." Doch we begrijpen die zucht, we slaakten die bijwijlen ook, die zucht: "En nog is het nacht." Maar toch die zucht – ik geloof, dat we daarmede God onrecht doen. Niet, wat de Papoea als Christen worden kan en moet, moet ons tot maatstaf strekken in onze beoordeling, doch wel wat hij was als heiden.'

Van Hasselt jr. plaatst de zending niet in de duisternis en ook niet in het volle licht, maar 'in den middaggloed van het Christendom'. 'De morgenstond' is al aangebroken, ook al wordt er bij tijden nog gezocht dat het nog 'nacht' is. De maatstaf is echter voor Van Hasselt jr. niet

---

¹²⁴ Berigten UZV 1904, 100.

¹²⁵ Berigten UZV 1904, 100.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Berigten UZV 1904, 101.

wat 'de Papoea als Christen worden kan en moet', maar 'wat hij was als heiden'. Impliciet schemert hier opnieuw door dat de overbrugging tussen heiden en christen door de zending bewerkstelligd moet worden. Daarmee legitimeert hij de aanwezigheid van de Nederlandse zending op Nieuw-Guinea.

Conclusie

In dit werkstuk heb ik allereerst inzichtelijk proberen te maken op welke manieren de zendelingen van de UZV stelselmatig de Papoea's op basis van bepaalde kenmerken indelen. Zij maken daarbij veelvuldig gebruik van impliciete en expliciete tegenstellingen, waarbij de belangrijkste tegenstelling die tussen het christendom en heidendom is. Met die tegenstelling hangen veel andere tegenstellingen samen, bijvoorbeeld die tussen licht en donker, hoog en laag, beschaafd en onbeschaafd, leven en dood. In de meeste gevallen krijgen de Papoea's de negatieve karaktereigenschappen toegeschreven en de Europeanen de positieve. In een aantal gevallen is dat echter andersom. Dan 'kraakt' het discours als het ware. Juist dan wordt duidelijk dat het taalgebruik dat de zendelingen hanteren niet overeenkomt met de complexe werkelijkheid, maar een discours is. Een interessant inkijkje in de praktijk van de zending biedt ook het voorbeeld waarin Van Hasselt sr. met Kandaze voor een wetenschappelijk gezelschap in Berlijn verschijnt. Hoewel de zendelingen vast proberen te houden aan hun christelijke opvattingen over menselijke variatie, wordt hier zichtbaar dat ook zij beïnvloed worden door de geest van hun tijd.

Terugkoppelend op de wetenschappelijke discussie die ik in het historiografisch kader in de inleiding geschetst heb over hard en zacht racisme denk ik te kunnen stellen dat het vertoog van de zendelingen grotendeels onder de noemer 'soft racism' valt. De verschillen die de UZV-zendelingen maken baseren zij – meestentijds – namelijk niet op fysieke uiterlijke eigenschappen, maar hét kenmerk waaraan verschillen en kenmerken toegeschreven werden vormt religie. Dit laat onverlet dat de zendelingen van de UZV niet los van hun tijd en context te zien zijn. Dat wordt temeer duidelijk als het vooruitgangdenken in de *Berigten* doorsijpelt en het eerdergenoemde voorbeeld van Kandaze laat dat ook zien.

De beschrijvingen die de zendelingen geven, staan ten dienste van een doel, namelijk het legitimeren van hun aanwezigheid in een land dat niet hun vaderland is. Door een juiste balans te zoeken tussen slechte en goede eigenschappen van de Papoea's willen zij enerzijds laten zien dat hun zending nodig is en anderzijds dat hun werk zin heeft. Oftewel, de Papoea's worden neergezet als onbeschaafde heidenen, maar worden tegelijkertijd niet té onbeschaafd en té heidens geschilderd, zodat duidelijk wordt dat redding voor hen mogelijk is. Dit idee van redding komt voort uit een superioriteitsgevoel dat nog steeds heerst onder christenen. Zending en missie gaan vaak gepaard met allerlei vormen van ontwikkelingswerk en dat is op zich een goede zaak te noemen, maar het is belangrijk verantwoording af te leggen van de ideeën en (voor)oordelen die daarachter schuilgaan. Voor een klein gedeelte van de zending –

namelijk het werk van de UZV in de negentiende en begin twintigste eeuw in Nieuw-Guinea – heb ik die oordelen geprobeerd boven tafel te halen.

Die oordelen werden gepubliceerd in een zendingstijdschrift dat door heel Nederland werd verspreid. Achter elk inhoudelijk hoofdstuk waarin wordt verhaald over de toestand van de zending is een gedeelte met mededelingen en een overzicht van financiële inkomsten opgenomen. Daaruit blijkt dat er een enorm fijnmazig netwerk bestond dat deze zendingsvereniging steunde en met de zendelingen meeleeftte. De impact van de inhoud van dit tijdschrift is vermoedelijk groter geweest dan die van de vele wetenschappelijke tijdschriften die in deze periode bestonden. In dit werkstuk heb ik me gericht op de inhoud van de *Berigten*, maar niet op de invloed die de denkbeelden die hierin uitgedragen werden hadden op de Nederlandse samenleving. Dat is echter zeker nog een vervolgonderzoek waard.

Literatuur

- Aerts, R., 'Het algemeen-culturele tijdschrift in het negentiende-eeuwse medialandschap', *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 11:1 (2001) 34-47.
- Aerts, R., 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron', *Groniek, Historisch Tijdschrift* 135:1 (1996) 170-182.
- Bakke, O.M., 'Implicit Racism among Norwegian Missionaries: A Case Study on the Description of Africans by Olav Guttorm Myklebust', *Mission Studies* 27:1 (2010) 39-55.
- Barker, J., 'Way Back in Papua': Representing Society and Change in the Publications of the London Missionary Society in New Guinea, 1871-1932', *Pacific Studies* 19:3 (1996) 107-142.
- Brantlinger, P., *Taming Cannibals. Race and the Victorians* (New York 2011).
- Büsschers, I., 'Gendered Remembrance. Women in the Dutch Calvinist Mission and Its Historiography, c.1900-1942', *Trajecta* 24:2 (2015) 285-308.
- Dijkman, A., *Opzij en aan de kant met haar. De constructie van norm en afwijking in Opzij tussen 1972 en 2002* (Nijmegen 2008).
- Douglas, B., 'Climate to Crania: science and the racialization of human difference' in: B. Douglas en C. Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 33-96.
- Douglas, B., 'Novis Orbis Australis': Oceania in the science of race, 1750-1850' in: B. Douglas en C. Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 99-155.
- Graaf, G.R. de, *De wereld wordt omgekeerd. Culturele interactie tussen de vrijgemaakte-gereformeerde zendelingen en zendingswerkers en de Papoea's van Boven Digoel (1956-1995)* (Barneveld 2012).
- Hall, C., *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830-1867* (Chicago 2012).
- Howe, K.R., *Nature, Culture and History: the 'knowing' of Oceania* (Honolulu, 2000).
- Jansen, W., 'De vele gezichten van genus. Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid' in: Margret Brüggemann (red.), *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek* (Nijmegen 1987) 46-62.
- Jansen-Weber, A., L.F. Jens, P.A. Jens en W. Jens, *Zaaien in zoo barren grond: uit het*

- dagboek van Willem Leendert Jens, zendeling op Nieuw-Guinea, 1876-1899* (Wassenaar 1997).
- Kamma, F.C., *Dit wonderlijke werk. Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) 1855-1972 I* (Oegstgeest 1977).
- Kidd, C., *The Forging of Races: Race and Scripture in the Protestant Atlantic World, 1600-2000* (Cambridge 2006).
- Mak, G., *Huishouden in Nederlands Nieuw-Guinea. Geschiedenis van geslacht op geslacht* (Oratie, Universiteit van Amsterdam 2017).
- Morrison, H., 'The 'joy and heroism of doing good': The New Zealand Missionary Record and Late Nineteenth-Century Protestant Children's Missionary Support', *Journal of New Zealand Literature* 28:2 (2010) 158-182.
- Roque, R., 'Mountains and Black Races. Anthropology's Heterotopias in Colonial East Timor', *Journal of Pacific History* 47:3 (2012) 263-282.
- Scott, J.W., 'Deconstructing Equality-versus-Difference: or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism', *Feminist Studies* 14:1 (1988) 33-50
- Stanley, B., 'From 'the poor heathen' to 'the glory and honour of all nations': Vocabularies of Race and Custom in Protestant Missions, 1844-1928', *International Bulletin of Missionary Research* 34:1 (2010) 3-10.
- Tabili, L., 'Race is a Relationship, and Not a Thing', *Journal of Social History* 37:1 (2003) 125-130.
- Vlasblom, P., *Papoea: een geschiedenis* (Amsterdam 2004).
- Wade, Peter, *Race and Sex in Latin America* (Chicago 2009).
- Weir, C., 'Deeply Interested in These Children Whom You Have Not Seen', *The Journal of Pacific History* 48:1 (2013) 43-62.
- Weir, C., "'White Man's Burden', 'White Man's Privilege': Christian humanism and racial determinism in Oceania, 1890-1930' in B. Douglas en C. Ballard (red.), *Foreign Bodies: Oceania and the science of race 1750-1940* (Canberra 2008) 283-303.
- Wekker, G., *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race* (Durham 2016).

Websites

Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven 1800-1960,

<http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeeskerken/RepertoriumVanNederlandseZending-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/1036624120> (geraadpleegd 31 juli 2018).

Primaire bronnen

Berigten van de Utrechtsche Zendingsvereniging 1863, 1864, 1865, 1875, 1876, 1881, 1882, 1883, 1902, 1903, 1904.

Virchow, R., *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* (Berlijn 1876).

